

दिव्य आङ्गिरसः, दक्षिणा वा प्राजापत्या। दक्षिणा, दक्षिणादातारो वा। त्रिष्टुप्, ४ जगती।

आ॒विर॒भू॒न्महि॒ माघो॑नमेषां॒ विश्वं॑ जी॒वं तम॑सो॒ निर॑मोचि।

महि॒ ज्योतिः॑ पि॒तृभिर्द॑त्तमागादु॒रुः पन्था॑ दक्षिणाया अदर्शि॥ १०.१०७.०१

माघोनाम्- द्योतनशक्तीनाम्। महि- महत्तेजः। आविरभूत्। विश्वम्- सर्वः। जीवम्- जीवलोकः। तमसः- अन्धकारात्। निरमोचि- निर्मुक्तोऽभूत्। महि- महत्। ज्योतिः प्रति। पितृभिः- शिशुः। दत्तम्- प्रदत्तं हव्यम्। आगात्- अगमत्। दक्षिणायाः- दानसामर्थ्याधिदेवतायाः। उरुः- विस्तृतः। पन्थाः- मार्गः। अदर्शि- दृष्टोऽभूत्॥१॥

उ॒च्चा दि॒वि दक्षि॑णावन्तो अस्थुर्ये अ॒श्वदाः॑ स॒ह ते सूर्ये॑ण।

हि॒र॒ण्य॒दा अ॒मृत॑त्वं भजन्ते वासो॒दाः सोम॑ प्र ति॒रन्त॑ आयुः॥ १०.१०७.०२

ये अश्वदाः- तुरगदाः। धर्मार्थं प्राणदाः। ते। सूर्येण सह- आत्मसूर्यसहिताः। दक्षिणावन्तः- दातारः। उच्चा दिवि- उत्कृष्टे स्थाने। अस्थुः- तस्थुः। हिरण्यदाः- सुवर्णदा हितरमणीयदाः। अमृतत्वम्। भजन्ते- सेवन्ते। सोम- हे रस। वासोदाः- निवासदाः। आयुः। प्र तिरन्त- प्रवर्धयन्ति॥२॥

दैवी॑ पूर्तिर्दक्षिणा देवय॒ज्या न क॑वारिभ्यो॒ नहि॒ ते पृ॒णन्ति॑।

अथा॒ नरः॑ प्रय॒तदक्षि॑णासोऽवद्यभि॒या ब॒हवः॑ पृणन्ति॥ १०.१०७.०३

दैवी- दिव्या। पूर्तिः- कूपारामादिस्थापनाख्यपूर्तधर्मयुक्ता। देवयज्या- वाजपेयादीष्टधर्मयुक्ता। दक्षिणा। न कवारिभ्यः- न कुत्सितगतिभ्यः। ते- कुत्सितगतयः। नहि पृणन्ति- न लोकान् दानेन प्रीणयन्ति। अथ- तस्मात्। नरः- मनुष्याः। प्रयतदक्षिणासः- नियतदायकाः। अवद्यभिया- प्रत्यवायभयेन। बहवः- प्रभूताः। पृणन्ति- लोकान् प्रीणयन्ति॥३॥

श॒तधा॑रं वा॒युम॑र्कं स्व॒र्विदं॑ नृ॒चक्ष॑स॒स्ते अ॒भि च॑क्षते ह॒विः।

ये पृ॒णन्ति॒ प्र च॒ यच्छ॑न्ति संग॒मे ते दक्षि॑णां दुह॒ते स॒प्तमा॑तरम्॥ १०.१०७.०४

शतधारम्- प्रभूतधारणावन्तम् । अर्क- पूज्यम् । स्वर्विदम्- स्वर्गज्ञम् । वायुम्- प्राणम् । हविः- हव्यरूपेण । ते- अमी । नृचक्षसः- उपासकाः । अभि चक्षते- अभिपश्यन्ति । सङ्गमे- पूरकरेचकयोः सङ्गमे इत्याध्यात्मिके । साधुसङ्गम् इत्याधिभौतिके । ये पृणन्ति- ये प्रीणयन्ति । प्र यच्छन्ति च । ते । सप्तमातरम्- सप्तमातृस्वरूपिणीम् । सप्तभूमिका उद्दिश्य या जीवशक्तिधारा द्रवन्ति ताः सप्तमातरः । दक्षिणाम्- दानाधिदेवताम् । दुहते ॥४॥

दक्षिणावान्प्रथमो हूत एति दक्षिणावान्ग्रामणीरग्रमेति ।

तमेव मन्ये नृपतिं जनानां यः प्रथमो दक्षिणामाविवाय ॥ १०.१०७.०५

दक्षिणावान्- दाता । प्रथमः- मुख्यः । हूतः- आहूतः । एति- गच्छति । दक्षिणावान्- दाता । ग्रामणीः- ग्रामनेता सन् । अग्रम्- मुख्यतया । गच्छति । यः । प्रथमः । दक्षिणाम् । आविवाय- आगमयति । तमेव । जनानाम् । नृपतिम्- राजानम् । मन्ये- चिन्तये ॥५॥

तमेव ऋषिं तमु ब्रह्माणमाहुर्यज्ञन्यं सामगामुक्थशासम् ।

स शुक्रस्य तन्वो वेद तिस्रो यः प्रथमो दक्षिणया रराध ॥ १०.१०७.०६

यः । प्रथमः- मुख्यः । दक्षिणया- दानेन । रराध- लोकानाराधयति । तमेव । ऋषिम्- सूक्ष्मदर्शिनम् । तमु- तमेव । ब्रह्माणम्- मेधाविनम् । यज्ञन्यम्- सङ्गतिकरणनेतारम् । सामगाम्- सामगम् । उक्थशासम्- मन्त्रविदम् । आहुः- वदन्ति । सः- असौ । शुक्रस्य- सोमस्य । तिस्रो रूपाणि- आध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदैविकरूपाणि । वेद- जानाति ॥६॥

दक्षिणाश्वं दक्षिणा गां ददाति दक्षिणा चन्द्रमुत यद्विरण्यम् ।

दक्षिणान्नं वनुते यो न आत्मा दक्षिणां वर्म कृणुते विजानन् ॥ १०.१०७.०७

दक्षिणा- दानाधिदेवता । अश्वम्- तुरगं प्राणम् । गाम्- धेनुं चिद्रश्मिम् । ददाति- यच्छति । चन्द्रम्- आह्लादकरं सद्भावनम् । उत- अपि च । यत् । हिरण्यम्- दीप्तं भावनमित्याध्यात्मिके । आधिभौतिके सुवर्णं रजतं ददाति । यः । नः- अस्माकम् । आत्मा । तदन्नम् । दक्षिणा- दानाधिदेवता । वनुते-

यच्छति । विजानन् । दक्षिणाम्- दानकर्म । वर्म- उपासने अन्तरायाणां रोधनार्थं कवचवत् । कृणुते- करोति ॥७॥

न भोजा मम्रुर्न न्यर्थमीयुर्न रिष्यन्ति न व्यथन्ते ह भोजाः ।

इदं यद्विश्वं भुवनं स्वश्चैतत्सर्वं दक्षिणैभ्यो ददाति ॥ १०.१०७.०८

भोजाः- भोजयितारः । दातार इति भावः । न मम्रुः- न म्रियन्ते स्वयशसा जीवन्तीति भावः । न्यर्थ- अनर्थम् । न ईयुः- न प्राप्नुवन्ति । न रिष्यन्ति- न हिंसिता भवन्ति । न व्यथन्ते- न क्लेशं प्राप्नुवन्ति । एभ्यः- दातृभ्यः । दक्षिणा- दानाधिदेवता । इदं यद्विश्वं भुवनं स्वश्चैतत्- ऐहिकमामुष्मिकं सर्वं क्षेमम् । ददाति- प्रयच्छति ॥८॥

भोजा जिग्युः सुरभिं योनिमग्रे भोजा जिग्युर्वध्वं या सुवासाः ।

भोजा जिग्युरन्तःपेयं सुराया भोजा जिग्युर्ये अहूताः प्रयन्ति ॥ १०.१०७.०९

भोजाः- दातारः । सुरभिं योनिम्- धेनुम् । जिग्युः- जितवन्तः । भोजाः । या सुवासाः वध्वं जिग्युः- ऊढा भवन्ति । सुरायाः अन्तः पेयम्- तीर्थपानम् । सुराशब्दो जलनामसु पठितः । सुरा मन्युर्विभीदको अचित्तिरिति श्रुतौ सुरा निषिद्धेषु पठितत्त्वान्नेयं सुरा सुरैव । एषा जलमेव । भोजा जिग्युः । भोजाः । ये अहूताः प्रयन्ति- विनाह्वानं ये युद्धार्थमागच्छन्ति तान् । जिग्युः ॥९॥

भोजायाश्च सं मृजन्त्याशु भोजायास्ते कन्याः शुम्भमाना ।

भोजस्येदं पुष्करिणीव वेश्म परिष्कृतं देवमानेव चित्रम् ॥ १०.१०७.१०

भोजाय- दात्रे । आशुम्- क्षिप्रगतिम् । अश्वम्- तुरगं प्राणम् । संमृजन्ति- संस्कुर्वन्ति । शुम्भमाना- शोभना । कन्या । भोजाय । आस्ते- भवति । दाता ऊढो भवतीति भावः । भोजस्य- दातुः । इदम्- एतत् । पुष्करिणीव- पद्मसर इव । वेश्म- सदनं भवति । देवमानेव- देवयानमिव । चित्रम्- असाधारणम् । परिष्कृतम्- संस्कृतम् । दातुरेव सदनं भवति ॥१०॥

भोजमश्वाः सुष्ठुवाहौ वहन्ति सुवृद्धौ वर्तते दक्षिणायाः ।

भोजं देवासोऽवता भरेषु भोजः शत्रून्समनीकेषु जेता ॥ १०.१०७.११

सुष्ठुवाहः- सुखवाहकाः। अश्वाः- तुरगाः प्राणाः। भोजम्- दातारम्। वहन्ति। दक्षिणायाः-
दानाधिदेवतायाः। सुवृद्धथः- शोभनचक्रो रथः। रथः लक्ष्यप्रापकरंहणप्रतीकः। रथी ऋतस्य नो
भवेति श्रुतेः ऋतं रथः। वर्तते- भवति। भरेषु- युद्धेषु। देवासः- देवाः। भोजम्- भोजयितारं
दातारम्। अवत- रक्षत। अनीकेषु- युद्धेषु। भोजः- भोजयिता दाता। शत्रून्- रिपूणाम्। सम्-
सम्यक्। जेता भवति ॥११॥

Dr. Rangraji